

Özet

Özerklik düşüncesi ve mimarlığın özerk olup olmadığı, mimarlık teorisi ve söyleminde farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bu makalede özerklik, mimarların meslekleriyle kurdukları ilişkiyi ve pratikleri dahilinde aldıkları konuları sorgulamak üzere gündeme getirilmektedir. Makale; tarihsel bir perspektiften mimarların özerklik arayışlarının farklı tezahürlerinin izini sürmekte ve mimarların teori ve pratik çerçevesinde aldıkları konuların eleştirel bir değerlendirmesini içermektedir. Makalede, özerkliğin mimarlığa adapte edilme biçimlerini sorgulayan literatürdeki yaklaşımları dayanak alarak genişletmek ve özerkliğe ilişkin daha farklı bir kavrayış üzerinden, alternatif bir mimar kimliğine yönelik bir tartışma zemini kumak hedeflenmektedir. Bu ekseninde, mimarlığın 19. yüzyıldaki profesyonelleşmesiyle başlayan ve kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırmasıyla devam eden süreçler, mimarların özerklik arayışını öncelikle bir meslek ideolojisi geliştirmelerinde etkili olan süreçler olarak incelenmiştir. Mimarların özerklik ideolojileri, bir tarafta meslek pratikleri içinde kendi konularını güçlendirme istencini, diğer tarafta kapitalist üretim anlayışına karşı eleştirel olarak hareket etme taleplerini içermiştir. Mimarlık mesleğinin sınırlarının çizilerek kontrol edilmesi ve bir savunma mekanizması olarak kendi içine kapanması biçiminde sonuçlar veren özerklik arayışları, mimarları piyasa taleplerinden özgürleştiremediği gibi, toplumun ihtiyaçlarından da uzaklaştırmıştır. Bu durum, mimarlık mesleğini daha geçerli bir profesyonel temele oturtmak açısından, özerkliğin daha farklı bir kavrayışla ele alınmasını gerektirmektedir. Makalede, ana akım mimarlık pratiğinin kısıtlamalarıyla mücadele eden mimar gruplarına işaret ederek; mimarların kendilerini soyutlamaları, depolitize olmaları ve mesleki bağlamda bir kontrol tutkusu taşımaları yerine; iş birliği ve kontrolü paylaşmak temelinde, etik değerlere bağlı kalarak ve mesleğin toplumsal bağlamına yanıt vererek özerkliklerini sağlayabilecekleri öne sürülmektedir. Özerkliğin koşulsuz bir bağımsızlık olarak görmek yerine; etik eylemle ilişkili yönünü temel almak, alternatif bir mimar kimliğinin tahayyülünü ve inşasını olanaklı kılar.

Anahtar Kelimeler: Özerklik, Mimarlık, Profesyonelleşme, Kapitalist politikalar, Alternatif Mimar Kimliği

Mimarlık ve Özerklik: Alternatif Bir Mimar Kimliği Üzerine Düşünmek

Architecture and Autonomy: Reflecting on an Alternative Architect Identity

Gizem SAKA, ORCID: 0000-0001-6040-1840

Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Neşe GURALLAR, ORCID: 0000-0001-9697-7980

Ted Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 07.07.2024, Revize tarihi/ Revised: 06.01.2025/30.06.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Extended Abstract

The idea of autonomy and whether architecture itself is autonomous has been a subject of discussion in architectural theory and discourse from different perspectives. Autonomy is a fruitful concept to discuss both the ways in which architecture is situated as a discipline and a profession, and the ways in which architects determine their own positions and actions within their professional practice. Rather than continuing the debate on whether architecture is autonomous or not, this article brings autonomy to the agenda in order to question the relationship that architects have established with their profession and the positions they have taken. While architecture operates according to its own disciplinary principles, today it is driven by market conditions. The need of architectural products for capital and the precariousness of architects in the face of the dynamics affecting their practice should not be denied. However, individual and collective influence of architects in determining and limiting the profession should not be ignored. Therefore, it is considered important to examine the tendencies of architects in terms of their professional practices by contextualizing them together with the reasons and historical conditions that reveal their quest for autonomy.

Methodologically, the article traces the different manifestations of architects' quest for autonomy from a historical perspective and includes a critical evaluation of the positions taken by architects within the framework of theory and practice. In the article, it is aimed to expand the approaches in the literature that question the ways in which autonomy has been adapted to architecture, and to establish a discussion ground on a different understanding of autonomy and an alternative architect identity. In this context, the historical process that began with the professionalization of architecture in the 19th century, continued with the instrumentalization of architecture by capitalism, and in which autonomy was awakened as a dominant discourse in architecture in the second half of the 20th century, is discussed as processes that were effective in architects developing a professional ideology in which they prioritized the quest for autonomy.

In the professionalization processes of architecture in the 19th century, architects, as professionals authorized to perform architectural functions, positioned themselves to strengthen their status in the production of the built environment. For architects, the means of ensuring the legitimacy of the profession has been to emphasize the superiority of their expertise and to declare what kind of knowledge and expertise they offer that distinguishes them from other professionals in the field. Although architects have attempted to establish an autonomous space for themselves by defining their expertise in terms of their technical and aesthetic skills, with the instrumentalization of architecture by capitalism, the dictation of the service provisions of architecture by those who control the capital has led to a significant loss of control of the architect over building activity. At the end of the 19th century, they prioritized the public interest, based on an autonomy that included the belief that they were free from any self-interest in the face of profit-seeking investors and contractors. However, since the architects' mission to improve people's lives did not intend to consult people, it did not open up space for the autonomy of individuals in society. Although autonomy means the freedom to act and make decisions without being controlled, the autonomy of architects becomes problematic when they impose their own design ideas on people. Since the second half of the 20th century, the discourse of autonomy has become dominant in architecture as a demand to develop critical architectural positions in the face of the inequalities of the capitalist economic system. However, architects' quest for autonomy has manifested itself in a retreat against the commercialization of architecture as a professional practice and as a period of increasing tendency to formalism and aesthetic concerns. Since the commodification of architectural products could not be prevented by prioritizing aesthetic autonomy, this passive resistance in architecture has been subjected to criticism.

Architects' quest for autonomy, which manifests itself in the form of the separation of the architectural profession and the closure of the profession into itself, reveals the flaws in the way architecture has been positioned as a modern profession and the relationship architects have established with their profession. In order to place the profession of architecture on a more valid professional basis, it is necessary to approach autonomy with a different understanding. Rather than seeing autonomy as unconditional independence, grounding it in ethical action and morality enables the imagination and construction of an alternative architect identity. By pointing to groups of architects struggling with the constraints of mainstream architectural practice, the article argues that instead of isolating or depoliticizing themselves and having a desire for control in the professional context, architects can achieve autonomy by responding to the social context of the profession on the basis of collaboration and sharing control.

Keywords: Autonomy, Architecture, Professionalization, Capitalist policies, Alternative Architect Identity

1. Giriş

Özerklik düşüncesi, mimarlık teorisi ve söyleminde farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bir yanda mimarlığı özerk bir disiplin olarak kabul edenler, diğer yanda mimarlığın özerk olamayacağını savunanlar, bir başka tarafta ise mimarlığı “özerk ancak amaca yönelik sosyal bir ürün” (*Adorno 2004(1997)*, 14) veya “görelî özerk” (*Akcan 1994*, 22; *Deamer 2016a*, 113) olarak arada konumlandırılanlar söz konusudur. Bu tartışmalarda özerklik kavramı, mimarlığın içsel nitelikleri (*biçimsel, işlevsel, estetik, teknik ve anlamsal*) ile; mimarlığın dışsal gerçekliklerle (*sosyal, kültürel, ekonomik, politik, ideolojik*) ilişkisi bakımından ele alınmaktadır. Mimarlığın özerkliğine dair yaygın argüman, mimarlığın kendine özgü bir dili olan, kendi kararlarını alma ve değerlendirmeler yapma kapasitesine sahip, kendi kendini yöneten bir disiplin olduğu fikridir (*Seyhun 2004*). Bu bakış açısı, kökeni erken 17. Yüzyılda Yunanca’dan türetilen, “kendi yasalarına sahip olan” anlamındaki “autonomos” (*autos; kendi + nomos; yasa*) kelimesine dayanan özerkliğin temel anlamıyla da örtüşmektedir (*Oxford Sözlüğü*).

Antik Yunan’da özerklik, şehirlerin yetkinleşmesi için gerekli bir koşul olarak kendi yasalarını koymaları ve böylece diğer şehirlere bağlı olmamaları anlamına gelen siyasi bir kavramdır (*Yurtseven 2019*). Türk Dil Kurumu ise, özerk kelimesini; “bir üst organa bağlı olmakla beraber kendine ait işleri ayrı bir yasayla kendisi düzenleme ve yönetme yetkisi olan” ve “kendi kurallarıyla kendi kendini serbestçe yöneten” şeklinde tanımlar (*TDK Sözlüğü*). Mimarlık da disipline özgü ilkelerin ve değerlerin disiplin içinde belirlenmesiyle yetkinlik kazanarak meslek haline gelmiştir ve kendi kuralları çerçevesinde işlemektedir. Mimarlığın özerk olduğunu savunan yaklaşımlar; bir yandan, mimarlığın dışsal gerçekliklerle ilişkisini ihmal etmeyen, diğer yandan mimarlığı “dünya olaylarından nispeten bağımsız olarak, kendi tarihini oluşturan ve kendi diliyle konuşan bir disiplin” (*Deamer 2014*, 1) olarak gören anlayışlarla çeşitlenmektedir. Mimarlığın özerk olamayacağını savunan yaklaşımlarda ise, mimarlığın içsel süreçlerden çok, dış koşullarla şekillendiği,

bu nedenle aslında bağlı bir disiplin olduğu görüşü hakimdir. Bu bağlamda, mimarlığın özerk olduğu iddiasından vazgeçilmesi gerektiğini öne sürenlerin (*Till 2009*) yanı sıra, mimarlığın özerkliği söylemini azleden görüşler (*Deamer 2016a*) söz konusudur.

Mimarlıkta özerklik etrafında geliştirilen yaklaşımlar, mimarlığın bilgi ve eylem alanının inşasıyla ilişkili olarak, özerklik kavramının hem mimarlığın bir disiplin ve meslek olarak konumlanma biçimini, hem de mimarların kendi pozisyonlarını tanımlama şekillerini çözümlenmek açısından verimli bir çerçeveye sunduğunu göstermektedir. Bu makale, mimarlığın özerk olup olmadığı sorusu üzerinden özerklik tartışmalarını yeniden üretmek yerine, özerkliği mimarların meslekleriyle kurdukları ilişkiyi, pratikleri dahilinde geliştirdikleri davranış kalıplarını ve aldıkları konumları sorgulamak üzere merkeze almaktadır. Çalışmanın amacı, mimarların meslek pratikleri bağlamında özerklik arayışlarını tarihsel bir perspektiften incelemek; bu arayışların mesleğin örgütlenmesi ve mimar kimliğinin inşası üzerindeki yansımalarını tartışmaktır. Kapsam olarak makale, 19. yüzyıldan günümüze mimarların özerklik arayışlarının farklı tezahürlerini izlemekte ve bu süreçte mimarların özerklik taleplerini yönlendiren koşulları irdelemektedir.

Mimarlığın özerk olup olmadığı ve mimarlığın özerkliği ile angajmanı arasındaki çelişki etrafındaki tartışmaların, özellikle 1970’lerden itibaren Avrupa’da ve Amerika’da özerkliğin mimarlık alanında kavramsallaştırılması ve sorunsallaştırılmasına yönelik artan ilginin ve mimarlıkta özerkliğe ilişkin yükselen taleplerin bir parçası olarak geliştiği söylenebilmektedir. Diğer yandan, mimarlıkta özerkliği arttırma çabalarının, kavram açıkça dile getirilmemiş olsa da, erken modern döneme uzanan temellerinden bahsetmek olasıdır.

Farklı iktidar formları ve sermaye ilişkileri içinde işleyen mimarlık üretim süreçlerinin bir aktörü olarak mimarlar, içinde devindikleri meslek pratikleri dahilinde sürekli bir konum arayışı içerisinde olmuşlardır. Eleştirel mimarlık yazımında, modern dönemdeki profesyonelleşme

hareketi ve kapitalist üretim mantığının mimarlık pratiğine eklenmesi, mimarların geleneksel pozisyonlarını ve mesleğin toplumsal içeriğini dönüşüme uğratan eşikler olarak değerlendirilmektedir. Profesyonelleşmeyle birlikte meslek dallarının ayrışması ve mimari üretime katılacak başka meslek gruplarının ortaya çıkması; öte yandan, mimarlık ürünlerinin alınıp satılabilen, sahip olunabilen bir meta olarak görülmesi ve mimarlığın ticari bir faaliyete indirgenmesi, mimarları kendi konumlarını savunmaya odaklı pozisyonlar almak zorunda bırakmıştır. Mimarlık kendi disiplini ilkelerine bağlı olarak işlediği gibi, bugün her zamankinden daha fazla piyasa koşulları tarafından yönlendirilmektedir. Mimarlık ürünlerinin sermayeye olan gereksinimini ve mimarların pratiklerini etkileyen dinamikler karşısındaki güvencesizliğini yadsımamak gerekir. Fakat, mimarların mesleği örgütleyerek sınırlandırmadaki bireysel ve kolektif etkileri de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, mimarların meslek pratikleri eksenindeki eğilimlerinin, özerklik arayışlarını ortaya çıkaran nedenler ve koşullarla birlikte, bağlamsallaştırılarak incelenmesi önemli görülmektedir.

Bu doğrultuda makalede, 19. yüzyılda mimarlıkta profesyonelleşme hareketiyle başlayarak, kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırmasıyla devam eden ve 20. yüzyılın ikinci yarısında özerklik söyleminin giderek daha baskın hale gelmesine kadar uzanan dönem, mimarların özerklik arayışını öncelikle bir meslek ideolojisi geliştirmelerinde etkili olan süreçler olarak ele alınmaktadır. Makale yöntemsel olarak, özerkliğin mimarlığa adapte edilme biçimlerini sorgulayan literatüre dayanmakta; bu yaklaşımları genişletme hedefi doğrultusunda, mimarların özerkleşme arayışları çerçevesinde aldıkları konumları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu eksende çalışma, özerkliğe ilişkin başka türlü bir kavrayış üzerinden, alternatif bir mimar kimliğine yönelik bir tartışma zemini kurmayı hedeflemektedir.

Makalede öncelikle, profesyonelleşme hareketiyle ivme kazanan ve mimarların

yapılı çevre üretiminde daralan rollerine ve etki alanlarının aşınmasına karşı geliştirdikleri özerklik anlayışları ile kendi konumlarını güçlendirme çabaları incelenmektedir. Ardından, mimarlığın ticarileşmesine karşı eleştirel olarak hareket etme talepleri çerçevesinde yaygınlaşan özerklik arayışlarının, mimarların meslek pratikleri dahilinde biçimlenen yönelimlere nasıl yansıdığı üzerinde durulmaktadır. Mimarların mesleğin sınırlarını koruma yönündeki stratejilerinin, biçimsel kaygılara yönelme ve toplumsal içerikten uzaklaşma eğilimleriyle birleşerek, özerkliği mesleki bir içe kapanma biçimine dönüştürdüğü; bu sürecin ise mimarlığın modern bir meslek olarak yerleştirilme şeklindeki ve mimarların meslekle kurdukları ilişkideki sorunlu yanları görünür kıldığı ileri sürülmektedir. Makalenin iddiası, mimarların özerklik arayışlarının, mesleğin etik değerler çerçevesinde işlemesine engel olan unsurlardan uzaklaşmak temelinde somutlaşması gerektiğidir. Mimarların ancak toplumsal bağlama ve etik değerlere öncelik vermeleriyle özerk kalabilecekleri savunulmaktadır. Dolayısıyla çalışma, eleştirel bir akıl yürütmeyle eylemlerini sorgulayan, özerk bir mimar kimliğinin inşası üzerine düşünmeye odaklanmaktadır.

2. Profesyonelleşme Süreçlerinde Mimarların Özerklik Arayışı

Mimarlıkta özerklik arayışlarının, en belirgin şekilde mimarlığın 19. yüzyılda başlayan profesyonelleşme sürecinde, mesleki bir gereklilik olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Profesyonelleşme kavramı, bir iş kolunun bilimsellik ve kurumsallık kazanarak meşguliyet (*occupation*) olmaktan çıkma ve müesses meslek (*profession*) haline gelme sürecini ifade etmektedir; bu süreçte önemli olan, kurumsal ve yasal çerçevede mesleğin özerklik kazanmasıdır (*Koytak 2020, 10*). Meslek sosyolojisindeki yaklaşımlarla benzer şekilde, mimarlık alanında da, profesyonelleşme süreçlerini meslek sahiplerinin kendi bilgi ve beceri alanlarının tekelci kontrolünü sağlama çabalarıyla ilişkilendiren (*Sadri 2018a, 2; Bristol 2018, 17*) ve mesleklerin tarihindeki itici gücün,

yetki sınırları oluşturma rekabeti olduğunu vurgulayan (Stevens 1998, 30; Till 2009, 153) yaklaşımlar söz konusudur.

İmamoğlu (2018a, 32-33), profesyonelleşme süreçlerinin çeşitli ortak katmanları içerdiğini belirtmektedir: Bunlar, eğitim kurumları içinde mesleğe özgü bilginin üretiminin ve dolaşımının resmileştirilmesi, aynı zamanda dolaşacak bilginin içeriğinin düzenlenmesi, mesleki kuruluşların oluşturulmasıyla pratiğin kalite standartlarına ve mesleki etiğe ilişkin bir kural ve düzenleme dizisinin geliştirilmesi, mesleki ayrıcalıklara ilişkin hakların toplumsal meşruiyetini kazanmak ve devletin bu hak ve ayrıcalıklara yasal onayı gibi aşamalarıdır. İmamoğlu'na göre (2018a, 33), tüm bu süreçler yalnızca meslek camiası ile toplum ve devlet arasındaki bir dizi etkileşim ve müzakere çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda meslekler, profesyonelleşme süreçlerinde yetki sınırlarına ilişkin anlaşmazlıklardan ötürü birbirleriyle karşı karşıya gelmekte ve birbirleriyle çekişmektedir. Bu tartışmalar, anlaşmazlıklar ve müzakereler aracılığıyla mesleklerin toplumsal kimlikleri şekillenmekte, tanımlanmakta ve kamuoyuna açıklanmaktadır. Benzer şekilde Dostoğlu (1983, 28), meslektaşının meslek sahiplerinin kendilerini başkalarından “uzaklaştırarak” tanımlamalarına, ayrıcalık ve iktidar taleplerini meşrulaştırma çabalarına tekabül ettiğine dikkat çekerek, meslektaşını rekabet edilecek başka meslek gruplarına ve kamuoyuna yönelik bir “meşrulaşma mücadelesi” olarak tanımlamaktadır. Dostoğlu, mimarlığın kendini meşrulaştırma sorununda 19. yüzyıla kadar yapı ustalarının/ müteahhitlerin mimarlar için en belirgin rakip grubu oluşturduklarını ve mimarı onlardan ayıran resmi çizginin ancak 19. yüzyılda Batı dünyasındaki meslektaşın sürecinde çizildiğini belirtmektedir. Mimarlar, bir ayrıcalık ve üstünlük öne sürerek “meslek olma” iddiaları etrafında birleşmiş, “mimar” sözcüğünün tam ve açık bir tanımının yapılmasını istemişlerdir (Dostoğlu 1983, 28). Sadri'ye göre de (2018a, 2), mimarlık 19. yüzyılda sanayileşmenin talepleriyle doğrudan bağlantılı olarak, eğitilmiş mimarların zanaatkarlara

ve ustalara (geleneksel mimarlara) karşı örgütlenmesi ve kapitalist/sosyalist modern devletlerin desteklemesiyle yasal bir meslek haline gelmiştir. Dolayısıyla, mimarlığın profesyonelleşmesi, öncelikle devletin otoritesiyle tasdiklenmiş bir eğitim duvarıyla mimarların kendilerini alandaki profesyonel olmayan rakiplerinden ayırıştırmalarına ve bu rakiplere karşı mesleğin özerkliğini korumalarına katkıda bulunmuştur denilebilir.

Bristol (2018, 14-15), mimarların öncelikle kendilerini eğitilmiş profesyoneller olarak sunarak sosyal statülerini geliştirme ve seçkin mesleklerin saflarına katılma çabasında olduklarına; ancak profesyonelleşme sürecinde, mühendisler ve şehir plancıları gibi yapı çevrenin üretiminde rekabet edilecek başka profesyonel meslek aktörlerinin de ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte, şehirlerdeki nüfus artışına bağlı olarak modern yapı türlerine (konut, hastane, fabrika, tren istasyonları vb.) dair bir ihtiyacın ortaya çıkması, mimarlık sanatı ve bilimi arasında daha fazla ayrıma yol açan yeni tasarım süreçlerini ve farklı uzmanlıkları gerekli kılmıştır (Bristol, 2018, 16). Bristol'e göre (2018, 15), modern mimarlık mesleğinin doğuşunu çevreleyen bu gelişmeler, mimarların konumlarının savunulmasını ve meslek ile inşaat endüstrisi arasındaki ilişkinin tanımlanıp kodlanmasını gerektirmiştir. Bu ilk profesyonel mimarlar, güzeli ve zevki tanımlayarak konumlarını sağlamlaştırmak istemişler, diğer meslek profesyonellerinden kendilerini ayırmak için sanata yönelmişler ve sanatçı kimliklerini ön plana çıkarmayı seçmişlerdir (Bristol 2018, 17). İmamoğlu'na göre de (2018a, 34), mühendisler modern çağın gerektirdiği yapı türlerini inşa ederken, mimarlar da, kendi mimarilerini mimar olmayanlar tarafından üretilen sıradan yapılardan ayıran disiplinler özerkliklerini sembolik, kültürel ve teorik formlara giderek artan referanslarla, yapılar anlam yükleyen yaratıcı bireyler olarak işlevlerinin altını çizerek savunmuşlardır. Diğer bir deyişle, üretimlerini kültürel alanla sınırlandırırken, hizmetlerinin toplumsal anlam ve değerini de formların üretimi alanında tanımlamışlardır. Mimarların bu tutumlarını, mimarlık ürünlerinin

üretimine ilişkin kültürel normlar üzerinde özerklik talep edebildikleri; ancak ekonomik, toplumsal ve politik dinamikleri kendi etki alanlarının dışında konumlandırarak, bu bağlamlarda özerklik iddiasından geri durdukları şeklinde yorumlayan eleştirel yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin İmamoğlu'na göre (2018a, 43), bu dinamiklerden bağımsız ve özerk olarak üretilen ve denetlenen mimari değer kavramının varlığı, mesleğin, yapıların ancak mimarlar ve onların eğitim ve bilgi alanları tarafından üretilebilecek anlamlara sahip olduğu konusunda toplumu ikna etme çabasının bir ürünü sayılabilir. Till'e göre de (2009, 155), mimarlar mimarlık bilgisini kendi uzmanlıklarını uygulayabileceklerini hissettikleri alanlar olan işlev, teknik ve estetikle sınırlayarak mimarlığı kapalı bir döngüye oturtmakta, bilginin varsayılan kontrolü ile mesleki kapanma gerçekleşmekte ve bu kapalı döngüde özerklik kurulmaktadır. Till (2009, 155-156), mimarlık bilgisinin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi biçiminde tezahür eden özerkliği artırma çabalarının, mimarın profesyonel otoritesini sağlamlaştırmanın aracı olarak işlev gördüğünü söylemektedir. Till'e göre (2009, 18-19), mimarlık mesleğinin kara kutusu içinden, pratiği ve ürünleri duvarların içinde tutmak, onlara özerk süreçler ve nesnelere olarak davranmak, onları daha iyi kontrol etmeyi sağlamaktadır; kara kutunun duvarları mimarları koruyarak başkaları tarafından kısıtlanmadan teoriler ve uygulamalar geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Meşruiyet ve özerklik kazanmak, bir bilgi alanının meslek haline gelmesi yani profesyonelleşmesi için gerekli bir aşama olarak kabul görse de, bu gerekliliğin nasıl yerine getirildiği mesleğin etik değerlerle temellenmesi açısından önemli olmaktadır. Bu bağlamda Bristol (2018, 17, 27), profesyonelleşmeye doğru ilerlemenin mimarların becerilerini toplumun ihtiyaçlarından uzaklaştırdığına, toplumu da karar alma gücünden ayırdığına dikkat çekmektedir. Stevens (1998, 95, 103), bu durumu tarihçi Spiro Kostoff'un Modern Mimarlık üzerine analizlerine atıfla örneklemektedir: "Modernist söylem, insanların ihtiyaçları hakkında belagatli bir

şekilde konuşmuş fakat Modern Mimarlık öncülerinin hiçbiri yaşam alanlarının tasarımı sırasında insanlara danışmak, insanlarla istişare etmek niyetinde olmamıştır. Bu mimarlar, eğitimsiz kitleler olarak gördükleri insanların ne istediklerini, daha da önemlisi neye sahip olmaları gerektiğini bilmedikleri inancını taşımışlardır." Stevens (1998, 103), insanlar için tasarım yapma iddiasının, mimarlık alanına başkalarının arzularını dayatıyor gibi görünmesi nedeniyle, mimarlığın özerkliğine yönelik en ciddi tehdit olarak görüldüğünü belirtmektedir. Mimarlığın modern dönemde benimsediği özerklik anlayışının, günümüz meslek pratiklerinde de benzer biçimde sürdürülmekte olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye bağlamında mimarların toplumdaki rollerine ilişkin görüşlerini ve müşteriler ile kullanıcılar karşısındaki konumlarını araştırmak üzere gerçekleştirilen daha güncel bir çalışma da (Erman vd. 2004); mimarların estetik ve beğeni konusunda otorite oldukları inancıyla, tasarım süreçlerinde kendi anlayışlarını müşterilerine dikte etmek istediklerini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, bilgi ve kültür açısından kendilerini sıradan insanlardan üstün görme eğilimindeki mimarların, kullanıcıların kendi alışkanlıkları doğrultusunda tasarımlarına müdahale edip dönüştürmesine de tahammül edemediklerini; bu durumu uzmanlıklarının değersizleştirilmesi olarak yorumlayarak, kullanıcıları kültür eksikliğiyle eleştirdiklerini göstermektedir. Mimarların bu tutumları, Gurallar'ın (2014, 72-73) ifade ettiği üzere, "gücünü teknik ve estetik becerisinden alan ve kuvvetli bir kontrol tutkusu taşıyan tasarım iktidarı" ile açıklanabilir. Tanyeli'ye göre de (2017, 314), bu iktidara göre mimar, parametreler oluşturan, doğruyu yanlıştan ayırabilen, etik olanı tarifleyebilen, güzelin ve konforun sınırlarını belirleyebilen, hatta inşa edilmiş ilkelerini saptayabilen, normlar koyabilen mutlak özne ve otoritedir. Benzer şekilde Till (2009, 41), mimarların kendi değer sistemlerini dayatma eğilimlerine dikkat çekerken, kullanıcıların ihtiyaç temelli

müdahalelerini hatırlatmakta ve mimarların bu eylemleri hiçbir zaman bütünüyle denetleyemeyeceklerini kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Mimarlar uzmanlıklarının altını çizirken, toplumdaki bireyleri de özerkliklerine bir tehdit olarak görerek, mimari üretim süreçlerinden dışlama eğilimi göstermektedir. Buna karşın, kendi istek ve alışkanlıkları doğrultusunda mekânları dönüştürme ve acil ihtiyaçlarına cevap bulamadıkları takdirde mekânlarını kendi kendilerine inşa etme becerilerinden ötürü, mekânları kullanan ve sahiplenen özneler de mimarların inşa etmeye çalıştıkları otoriteyi sarsma gücüne sahiptir.

Mimarlığın profesyonelleşmesiyle birlikte, mimarların üstün bir bilgiye sahip oldukları iddiasıyla belirli mimari kodlar, yöntemler ve tipolojiler benimseyerek mesleği kontrol altına alma ve özerkliklerini artırma yönündeki çabalarına ilişkin buraya kadar ele alınan yaklaşımlar, mimarlık mesleğinin ve mimar kimliğinin inşasında benimsenen bakış açılarının sorunlu yönlerini ortaya koymaktadır. Öte yandan, mimarlık tarih yazımında, üretim süreçlerinden ziyade mimarlık ürünlerinin ve bu ürünlerin yaratıcıları olarak mimarların adının ön plana alınması ve başarılı bulunan mimarlık eserlerinin, mimarının dehası üzerinden övgüye tabi tutulması da uzun süren bir gelenek olmuştur. Mimarların, ürünlerinin değerini üstün yetenekleriyle ilişkili gördükleri bu düşünce yapıları; tasarım aşamasında fikirlerine müdahale edilmesine karşı çıkmalarının, tasarladıkları ürünler uygulanıp teslim edildikten sonra değişmeden kalmasını ümit etmelerinin ve insanlara kendi mekânlarının üretim süreçlerine katılma hakkını tanımaktan kaçınmalarının bir nedeni olarak görülebilir. İmamoğlu (2018a, 33-34), 1970'lerden itibaren meslekler üzerine yapılan eleştirel çalışmaların "profesyonellik" terimini yalnızca belirli davranışsal ve örgütsel kalıplar olarak değil, aynı zamanda ideoloji terimine yapılan tüm eleştirel Marksist vurguyla birlikte bir "mesleki ideoloji" olarak okumaya başladığına değinmektedir: "Mesleki bağlamda ideoloji, profesyonel hizmetlere atfedilen, eğitim, beceriler ve

toplumsal değerler gibi normlar yoluyla geliştirilen, kişinin toplumsal kimlikleri hakkındaki yanlış bir bilinç olarak görülmektedir." Mimarların üstenci tutumlarını yansıtan mesleki ideolojilerinin, mesleğin profesyonelleşme sürecinden önceye uzanan tarihsel temellerini hatırlamak önemlidir. Vitruvius'un tıptan geometriye, müzikten hukuğa kadar mimarın her alana vakıf olması gerektiğini savunması (Vitruvius, 1993) ya da Rönesans mimarı Alberti'nin mimarı insanın asil ihtiyaçlarına en güzel şekilde uygun olacak her şeyi gerçekleştirebilen sanatçı olarak tanımlaması gibi (Bristol 2018, 14), mimarın yüksek erdemlere ve niteliklere haiz olduğu düşüncesi yüzyıllar öncesinde öne sürülmüştür. Bu yaklaşımların, mimarların mesleki ideolojilerinin oluşumundaki ve meşrulaştırılmasındaki etkisi göz ardı edilmemelidir. Her şeyi bilen, her şeye muktedir, hem mühendis hem sanatçı mimar personası, "mimarların mimarinin yegâne yaratıcısı olduklarına dair iddialarının" (Hill 2003, 3) yaslandığı temel olarak görülebilir. Öte yandan "bu tür ideolojik meşrulaştırmalar, mimarlıkta diğer mesleklerde olduğu kadar sorunsuz bir şekilde inşa edilememektedir; mimarların, yalnızca kendilerinin mimari tasarımlar üretmesi gerektiği yönündeki iddiası, amatör cerrahinin veya profesyonel olmayan hukuk uygulamalarının dışlanması kadar ikna edici değildir" (İmamoğlu 2018a, 34). Dostoğlu'na göre, üstün uzmanlık iddiasına dayanarak, mimarların ne tür bir bilgi ve uzmanlık sunarak alandaki diğer profesyonel mesleklerden ya da genel olarak diğer insanlardan ayrıldıklarını gösterme ihtiyaçları, aslında mimar olmayanlar tarafından ihlal edilen mimarlık alanının sınırlarının belirsizliğinden ve bunun bir sonucu olan, mimarlık mesleğinin güvence yoksunluğundan doğmuştur (Dostoğlu 1983, 28). Mimarlığın sanat boyutu onun öğretilmesini ve sınanmasını güçleştirdiği için, eğitimle edinilmiş kültürel sermaye mimarların yeterliliğinin garantisi olamamıştır (Dostoğlu 1983, 31). Mesleğin kendine has özellikleri nedeniyle, örneğin mimarlar tasarım fikirlerini bilimsel gerçeklerle desteklemek konusunda başarısız olabileceğinden, mimarların tasarım

iktidarları da tartışmaya açıktır. Dolayısıyla, mimarların mesleğin meşruiyetini sağlama çabaları hiçbir zaman sonlanmamıştır. Kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırması, mimarların mesleki konumlanışını şekillendiren koşullardan bir diğeri olarak değerlendirilebilir.

3. Kapitalist Üretim İlişkileri İçinde Mimarların Özerklik Arayışı

18. yüzyılın sonlarında kapitalist modernitenin ortaya çıkmasıyla birlikte, mimarlık giderek artan bir biçimde kapitalist üretimin yayılım ve politikalarına tabi hale gelmiştir. Kapitalizmin mimarlık alanındaki yayılımı ve etkileri farklı coğrafyalara ve tarihsel koşullara özgü incelemeleri gerektirse de, bir bütün olarak bakıldığında benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Kapitalizm etkisinde dönüşen mekân üretim anlayışına yönelik analizler, 1968 sonrası dönemde kent araştırmalarıyla uğraşan Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Peter Marcuse gibi eleştirel teorisyenlerin yaklaşımları üzerinden izlenebilmektedir. Kapitalizmin temelini oluşturan sermaye birikimi mantığı doğrultusunda, mekânın pazarda alınıp satılan bir metadan ibaret görülmesi ve bir yatırım aracı olarak ön plana çıkarılmasıyla birlikte, mekânı ekonomik, politik ve ideolojik bir araç olarak kullanmak üzere, hem devletlerin hem de büyük şirketlerin kentleşmeye olan ilgisinin arttığı bu süreç, mimari üretim ilişkilerini ve üretime katılan aktörlerin rollerini dönüşüme uğratmış, mekân üretim faaliyetlerinde yeni iktidar formları yaratmıştır. Eleştirel teorisyenlerin vurguladığı üzere, kentleri oluşturan bütün sosyo-mekânsal biçimler, sermayenin kâr elde etme kabiliyetini arttırmak amacıyla yeniden düzenlenmekte (Brenner vd. 2014, 18), devlet de yaptığı yasal düzenlemelerle kapitalist kentleşme stratejilerinin hayata geçirilmesinde etkin rol oynamaktadır (Harvey 2015, 167). Kapitalist düzenin yarattığı yeni iktidar formlarının öznelere olarak yatırımcılar ve müteahhitler, mekânın ve yapıcı çevrenin biçimlenişinde karar verici aktörler haline gelirken; Crawford'a göre (1991, 31), mimarlığın hizmet hükümlerinin sermayeyi elinde bulunduran kesim tarafından dikte edilmesi, mimarın

bina faaliyeti üzerinde önemli ölçüde kontrol kaybına yol açmıştır. Mimarlar, profesyonelleşme süreçleriyle birlikte üretimlerini kültürel alan içerisinde tanımlamayı bizzat seçerek, bu alanda özerkliklerini sağlama çabasında olmuş olsalar da, yetkinlik alanlarını daha da daraltan kapitalist üretim ilişkilerinin dayatmaları karşısında kendilerini yeniden yerleştirmek zorunda kalmışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında eleştirel teorisyenler tarafından öne sürülen, “girişimcilerle devlet arasındaki çatlakta hareket eden, bir sınıf stratejisini içeren baskıcı mekânı titizlikle organize eden teknokratlar (Lefebvre 2015, 147-149)” ve “kapitalist üretimin en etkili ideolojik ajanı (Tafuri 1976)” gibi nitelendirmeler, mimar-öznenin kapitalist koşullar altındaki pozisyonuna işaret etmektedir.

Bununla birlikte, önceki dönemleri mercek altına alan kimi yaklaşımlar, sermayedarların bireysel çıkarlarına karşı kamu yararını savunan ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir mimarlık anlayışını söylemlerine taşıyan mimar kesimlerine de dikkat çekmektedir. Örneğin Dostoğlu (1983, 29), 19. yüzyılın sonlarında mimarların, kısa vadeli kazançları için kötü mimarlığa ya da çevrenin tahrip olmasına göz yuman, kâr peşindeki işverenleri eleştirdiklerine değinmektedir: Bu dönemde mimarlar, “her türlü kişisel ya da sınıf çıkarlarından arınmış oldukları inancını içeren bir özerkliğe dayanarak, kendilerine bir tür kamu yararına adanmışlık atfetmişlerdir.” Dostoğlu (1983, 31), mimarların müteahhit firmaların yükselişini ve ortaya çıkan dev inşaat şirketlerini kendi kimlikleri ve özerklikleri için muhtemel bir tehdit olarak gördükleri bu süreci, karşılıklı söylemlerde sürdürülen bir imaj savaşı olarak nitelendirmektedir. Kendi çıkarları peşinde koşan işverenler (müteahhitler) ya da işçiler (yapı ustaları, zanaatkarlar ve düz işçiler) karşısında mimarlar, kaosa düzen getirmeyi; reform, yeniden düzenleme ve planlama yoluyla toplumu pazar sisteminin kötülüklerinden korumayı vaat etmişlerdir (Dostoğlu 1983, 30). Öte yandan Dostoğlu, mimarlığın profesyonelleşme süreçlerinde mimarların öne sürdükleri üstün uzmanlık iddialarıyla ilgili olarak dile getirildiği gibi,

mimarların kapitalist mantık karşısında benimsedikleri üstün ahlak iddialarının da mesleki meşrulaşma aracı olarak işlediğini belirtmektedir. Dostoğlu'na göre (1983, 30), 19. yüzyılın sonlarındaki toplumsal gerçeklik, mesleki iddialar için uygun bir ortam oluşturmuş; dönemin genel mantığı, uzman akılçılığına ve meslek sahiplerinin ahlaki gücüne büyük bir kurtarıcı potansiyel atfetmiştir. Görülmemiş bir büyüme, endüstrileşme ve kentleşmenin söz konusu olduğu bu dönemde, mimarlık mesleği 19. yüzyıl kentinin yoksun olduğu şeyleri telafi etme iddiasıyla konumlanmış ve bu çerçeve içinde meşrulaşmaya başlamıştır.

Modern Mimarlık Hareketi'nin başlangıcı olarak kabul edilen bu sürece, Conrads'ın (1991) derlediği, 20. yüzyıl mimarlığına öncülük etmiş çok sayıda mimarın manifesto niteliğindeki metinleri ışık tutmaktadır. Bu metinler, bu dönemde mimarlık pratiğinin ideolojik programının çağın teknolojisi ve gereksinimlerine uygun şekilde kentleri düzenlemek, sağlıklı, mutlu ve uyumlu bir yaşam sağlamak olarak belirlendiğini, mimarların da kendilerini bu görevleri yerine getirecek uzman kişiler olarak konumlandıklarını ortaya koymaktadır. Mimarlık aracılığıyla toplumsal sorunları çözebileceklerine dair inançlarıyla Modern Hareket mimarları, toplumun ihtiyaçlarını önceleyen söylemlerin yanında, yeni disiplin kodları geliştirmek amacıyla kendi disiplinlerine de odaklanmışlardır. Stevens'a göre (1998, 94), Modernist mimarlar işlevsel, toplumsal ve insanların içinde yaşayacağı bir mimari geliştirmekten çokça söz etmişler ama sonunda alanın onlardan talep ettiği şeye, bir üsluba, bir estetiğe ulaşmışlardır. Uluslararası Stil'in Modern Mimarlık ilkelerini ilan etmesiyle, Modern binalar disiplinin iç mantığını taşıyan, bir dış otoriteye bağlı olmayan nesnelere öne sürülmüştür. Stevens (1998, 104), 1930'ların sonlarında Modernist mimarların Amerikan akademisinin seçkin üniversitelerine dahil olarak mimarlık alanının hiyerarşisinde yukarı çıktıklarında, sosyalist konut çözümlerine yönelik savunuculuklarının unutulmaya bırakıldığını ve sosyal hedeflerin ortadan kalktığını belirtmektedir. Dostoğlu'na göre de (1983, 31), meslek söyleminin topluma

adlanmışlık ve ticaret zihniyetinden uzaklık iddiaları yeterince inandırıcı olamamış; bununla birlikte, modernizmin eleştirisine paralel olarak, "her şeye kadir mimarlık mesleği" efsanesi sarsılmıştır. Modern Mimarlık anlayışı, teknolojik gelişmeler ve endüstrinin sağladığı standartlaştırma tekniklerine bağımlılığı, mekânın işlevsellik ve rasyonellik ilkeleri doğrultusunda üretimi, ideal mekânın aranışı yolunda her insanın aynı organizmaya, aynı ihtiyaçlara sahip olduğu görüşüyle insan yaşamının kurgulanması ve denetlenmeye çalışılması bakımından eleştirilere tabi tutulmuştur (Altunyıldız Artun 2012, 138-139). Tek tip olarak kabul edilen insanın ve oturacağı evin makine olarak görüldüğü anlayışta, öznelliklere yer verilmemiş ve bireylerin özerkliğine yeterince alan bırakılmamıştır. Modern dönem mimarlarının reformist girişimleri ve üstlendikleri biçimiyle toplumsal adanmışlıkları, kapitalist üretim ilişkilerinden özerkleşme açısından kalıcı bir çözüm getiremediği gibi, toplumu kapitalist düzenin etkilerinden korumak açısından da yeterli olamamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimarlıkta özerklik, kapitalist ekonomik sistemin eşitsizlikleri karşısında mimarlık disiplininin eleştirel olarak hareket etmesi gerekliliği üzerinden tartışılmış ve mimarlık teorisinde baskın bir söylem haline gelmiştir. Hays (2002, 55), 70'lerde özerklik meselesi yeniden gündeme geldiğinde, mimarlığın dönemin yapı teknolojisi ve programatik talepleri tarafından belirlenen bir hizmet sektörü haline gelerek, içeriden aşınmayla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Mimarlığın etki alanını ve kontrol ettiği kültürel alanı kaybettiğini, kendi kodlarını yeniden keşfetmek ve icat etmek zorunda kaldığını öne süren Hays (2002, 55), bu koşullar sonucunda mimari özerkliğe ilişkin önemli araştırmaların ortaya çıktığına işaret etmektedir.

1970'lerdeki özerklik hareketini kapitalizmin içinde ve kapitalizme karşı bir proje olarak inceleyen Aureli (2008, 12), Anglo-Sakson mimarlık kültürünün, "özerk mimarlığı", mimari biçimin siyasi, toplumsal ve ticari anlamlardan özerkliğinin keşfedildiği yakın dönem mimarlık tarihi

ile ilişkilendirdiğini belirtmektedir. Aureli'ye göre bu tür bir okuma mimarlığın profesyonel bir pratik olarak ticarileşmesinin arttığı bir dönemde ortaya çıkmış; özerklik kavramı mimarlığa stratejik bir geri çekilme, mevcut dünyayı reforme etmeyi reddetme olarak tercüme edilmiştir. Aureli (2008, 12), özerklik söylemi bağlamında, İtalya'da Aldo Rossi ve Manfredo Tafuri, Amerika Birleşik Devletleri'nde Peter Eisenman ve Colin Rowe gibi radikal açıdan farklı kişiliklerin, 2. Dünya Savaşı sonrası mimari kültür bağlamında Modern Hareket'in reformist aygıtının tükenmişliğine yönelik ortak eleştirel bakış açıları nedeniyle bir arada gruplandırıldıklarını söylemektedir. Aureli'ye göre (2008, 12), bu ortak bakış açısı 1970'lerde eleştirel bir mimari teorinin gelişmesi açısından önemli ve hayati olmuştur. Amerikan mimarlığındaki durum göz önüne alındığında, özerklik doktrininin yayılmasının, biçimsel ve entelektüel bir yaratıcılık dönemi yaratmakla sınırlı kaldığına ilişkin görüşler karşımıza çıkmaktadır (Gutman 2004, 16). Aureli ise (2008, 14), özerkliğin, kapitalist tahakküme bir alternatif inşa etmek amacıyla siyasal gerçekliği uygun hale getirmek için cesur bir çaba olarak ortaya çıktığını öne sürdüğü İtalyan mimarlığını incelemeye almaktadır. Bu bağlamda Aureli (2008, 5), özerklik düşüncesinin 18. yüzyıldaki Aydınlanma'dan 1960'lara kadar olan eleştirel veya modern döneme uzanan temellerini de ele almaktadır: Bu dönemde özerklik, öznenin özerkliği açısından bir özgürlük olasılığı anlamında, bireyin nasıl yaşayacağına dair ilkelere karar verebilme ihtimali olarak kavranmıştır. Aureli (2008, 5-6), Frankfurt Okulu düşünürleri Adorno ve Horkheimer'ın Aydınlanmaya dair görüşlerinden hareketle, aklın hem özgürlük olasılığı hem de sermaye üzerindeki egemenlik olarak anlaşıldığına, böylece özerklik ve kapitalizmin ortak zemini haline geldiğine değinmektedir. Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın akla öncelik tanıyarak özgürleşme ve kurtuluşa yönelmesine rağmen, insanlığın aklı araçsal rasyonaliteye indirgemesi sonucunda Aydınlanma düşüncesinin karşıt bir etki yarattığını, bilincin zincire vurulmasının aracına dönüştüğünü öne sürmüşlerdir. Bu

etki özerk, bağımsız, bilinçli yargılarda bulunan ve kendi kararlarını veren bireylerin ortaya çıkmasını engellemiştir (Adorno 2016(1966), 119). Aureli'ye göre (2008, 11), özerklik projesi orijinal anlamıyla kapitalizme yalnızca direnen değil, aynı zamanda üzerinde güç talep eden politik bir öznenin radikal olarak yeniden inşası olarak görülmüş olsa da, özellikle 80'lerde post-politik bir pratiğe dönüşmüştür: Özerklik, kapitalizme hakim olmanın ya da ona direnmenin bir yolu olmak yerine, kültürel etkilerinin karmaşık bir yorumbilimi aracılığıyla ve muhalifleri olduğu varsayılan güçlerin ilerici perspektifi içinde kapitalizmi dönüştürmenin bir yolu haline gelmiştir. İtalyan mimarlığında bu çerçevede gelişen hareketleri tartışan Aureli (2008, 12-13), mimarlık ve mimarlığın politikası konusunda kökten karşıt olmasa da farklı bakış açılarına sahip olduklarını ileri sürerek Rossi ve Tafuri'nin yaklaşımlarını birbirinden ayırtmaktadır. Aureli'ye göre (2008, 55), Tafuri, Modern Hareket'in savaş sonrası toparlanmasında ve 1960'larda yeni bir teknolojik avangardizm dalgasıyla kendini gösteren kapitalist kentin ideolojisinin eleştirisini yapmıştır. Tafuri'nin teorik bakış açısı, kapitalist düzen dahilinde daha farklı bir mimarlık pratiğinin olanaksızlığını savunduğu negatif bir eleştiriyi içermektedir. Rossi ise ideoloji eleştirisinin ötesine geçme çabasında olmuştur. Rossi'ye göre özerklik olasılığı, kentsel fenomenin politik, sosyal ve kültürel anlamlarının her türlü teknokratik determinizmden bağımsız olarak yeniden inşası anlamında bir teori olasılığıdır; sanayi sonrası kentin gerçekliğinin reddini değil, bu gerçekliğin ampirik yorumunun ve çağdaş dünyaya ilişkin tekno-ütopik vizyonların reddini gerektirmektedir (Aureli 2008, 12-13). Rossi, çalışmalarıyla burjuva kentinin analizine ve bu bağlamda tipoloji ve yer gibi kategorileri yeniden icat etmeye odaklanarak, burjuva kentinin eleştirisini açacak bir teori geliştirmeye çalışmıştır. Aureli'ye göre (2008, 55), radikal farklılıklarına rağmen, Tafuri ve Rossi'nin konumu, mimarlık disiplininin özerkliği içinde değil, kapitalist şehrin burjuva tahakkümüne karşı kültürel bir alternatif formüle etmeye kendini adanmış politik bir

öznenin özerkliği içinde geliştirilecek bir teori ihtiyacını dile getirmeleri noktasında birleştirilebilir.

Benzer biçimde Deamer (2016b, 27-42), mimarlık teorisinde baskın hale gelen özerklik söyleminde, iki düşünce kanalından etkilenecek geliştirilen farklı pozisyonlara dikkat çekmektedir: Birincisinde, mimarlığa 70'lerin sonlarında, esas olarak Manfredo Tafuri'nin kapitalist mimarlık pratiğine ilişkin negatif eleştirisi aracılığıyla tanımlan özerklik, kapitalizmin toplumsal odaklı mimarlığı her yerde ele geçirmesine karşı savunmacı bir tepki olarak geliştirilmiştir. İkincisinde, özerklik söylemi, 80'lerin ortalarında Frankfurt Okulu akademisyenlerinin çalışmalarının çevirilerinin yapılması sonucu, Frankfurt Okulu'ndan esinlenerek, Eleştirel Teori'nin kapitalist bir çerçeve içinde estetiği incelemesiyle ilişkilendirilmiştir (Deamer 2016b). Deamer'a göre (2016b), Tafuri ve Frankfurt Okulu düşünürlerinden esinlenen her iki akımda da özerklik, ekonominin kısıtlamalarından kurtulmuş ve kendi biçimsel dilini keşfedebilen bir avangard ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Mimarlığın sınırlarının Tafurici/Rossici teşhiri biçiminde veya Eisenman'ı formalizm şeklinde gelişen özerklik söylemi, mimarın uzmanlığını ve estetik eleştireliliği geri çağırıştır (Deamer 2016a, 113). Peter Eisenman'ın mimari anlayışı, mimarlığın kendi biçimsel kodlarına bir yönelimi içeren yaygın mimari özerklik teorisini örneklemektedir. Eisenman (1984, 167), mimarlığı sınırlandırdığını düşündüğü geleneksel ön kabullere ve klasik olanın değerlerinin baskınlığına son vermeyi savunmakta; bunun için, mimarlık nesnesinin dünyanın temsilinden ve tarihsel kodlardan arındırılması ve sadece kendi gerçekliği ile var olması gerektiğini öne sürmektedir. Klasik olmayan (*not-classical*), yeni bir mimarlığı, kendi değerlerinin ve içsel deneyiminin bir temsili olarak görmektedir. Bu ekseninde, yer, tarih, anlam, kullanıcı gibi referanslardan arındırılmış olan, tasarım sürecini ön plana taşıyan biçimsel deneyler gerçekleştirmiş ve formu yapıbozuma uğratarak klasik olanın dışına çıkmaya çalışmıştır. Eisenman'ın yaklaşımlarına paralel olarak, dönemin

yaygın eğilimi, alanın özerkliğini arttırmak için büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülen semiyotik, yapısalılık, post-yapısalılık ve yapıbozuma artan ilgi ve bu alandan alınan kavram ve analiz yöntemlerinin mimarlık teorisi ve pratiğine uyarlanması olmuştur (Stevens 1998, 113; Till 2009, 21; Spencer 2021, 190).

Bu noktada, mimarlıkta estetik özerkliğin önceliklendirilmesinde etkisi olduğu öne sürülen, Frankfurt Okulu düşünürlerinden Theodor W. Adorno'nun özerk sanatın eleştireliliğini savunan yaklaşımlarına da bir parantez açmak faydalı olacaktır. Adorno, estetik görünüm düzeyinde işlediğini düşündüğü sanat yapıtlarının eleştiri ve sisteme karşı durma kapasitesine sahip olduğunu düşünmüştür. 1962 yılında yazdığı ve özerk sanat ile angaje sanatı karşılaştırdığı *Angajman (Commitment/Engagement)* makalesinde¹ kendi konumunu netleştiren Adorno'ya göre (2021, 262), angaje sanat eserleri var olmaktan başka hiçbir şey hedeflemeyen eserleri apolitik bir duruşla itham etmektedir, fakat özerk sanatın duruşu aslında sonuna kadar politiktir. Adorno (2021, 266), angajman tartışmasının en büyük zaaflarından birini, "biçimsel yasaları gereği etki yaratmak gibi bir derdi olmayan eserlerin yarattığı etkinin göz ardı edilmesi" olarak görmektedir. Adorno'ya göre (2021, 282-287), özerk sanat eserlerini yöneten ilke, yarattıkları etki değil, kendi iç yapılarıdır: "Sanat yapıtı bir erek gütmmez, bu, sanat yapıtının kendisinin bir erek oluşundan ileri gelmektedir." "Ampirik gerçekliği reddeden, popülerleşmeden ve piyasaya uyum sağlamaktan kaçınan özerk eserlerin ampirik gerçeklik karşısında korudukları mesafe de, o gerçekliğin dolayımından geçmiştir." Öte yandan Adorno'ya göre (2021, 267-68), sanatın bir mesaj içermesi, sanat eserinin öznelere yönelik bir çağrı halini alması ve sanatçının kendi eğilimlerinin ölçütler haline getirilmesi öznelere özdeş düşünmeye zorlar, bu belirlenmişlik özgürlüğü ortadan kaldırır. Bu durumda sanat, özdeş olmayı dışlayan sistemin bir parçası haline gelir. Dolayısıyla Adorno'ya göre sanat angaje olarak değil sadece kendisine bağlı ve sadık kalarak eleştirel olabilir. Adorno'nun yaklaşımlarını değerlendiren Heynen'e göre (2011, 270-271), Adorno'nun argümanı

1 Adorno bu makalede, Sartre'ın 1945'te yayımlanan *Edebiyat Nedir?* kitabındaki *engagement* (angajman) kavramıyla başlayan tartışmayı ele almaktadır. Çevirmen notuna göre; angajman sözcüğü, Sartre'ın kitabında, çağının dünyasına, toplumuna ait olduğunun bilincine vararak, basit bir seyirci konumunda kalmayı reddeden, düşüncesini ya da sanatını bir davanın hizmetine sunan aydın ya da sanatçının edimini ya da tavırını belirleyen *engagement* ya da *engager* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

mimarlığı tamamen kapsamamaktadır: Mimari her zaman birisinden gelen bir siparişin sonucu olarak inşa edilir, sosyal yararlılık nedenlerinden dolayı hâkim olan beklentileri karşılaması gerekir; mimari, fiilen inşa edilmesi gerekiyorsa, kaçınılmaz olarak paranın ve iktidarın yanındadır, dolayısıyla statükoyu destekler. Heynen'e göre (2011, 271), Adorno'nun sanat yapıtlarının çifte karakterine dair argümanı ile kurulacak benzerlikle (*sanat yapıtları hem toplumsal olarak belirlenirler hem de özerktirler*), mimarlığın yalnızca mekâna biçim kazandırmayla meşgul olunan, özerk bir an içerdiği söylenebilir. 1965 tarihli *Functionalism Today* başlıklı mimarlık hakkındaki denemesinde Adorno (2014, 14), mimarlığın hem özerk, hem de amaca yönelik olduğundan, insanları oldukları gibi reddedemeyeceğini, yine de özerk kalabilmek için tam olarak bunu yapması gerektiğini söylemektedir. Heynen, Adorno'nun mimarlığın eleştireliliğini, mekânın tasarlanmasıyla ilgili olan özerk anı aksettirme derecesiyle ilişkilendirdiğini düşünmektedir. Heynen'e göre (2011, 272), mimaride özerk an elbette eleştirel olarak uygulanabilir, fakat eleştirel karakter, binanın ambalajıyla ilgilenilen bu özerk ana özgü değildir ve ona indirgenemez. Mimarlıkta özerk bir anın onayı, eleştirel bir mimarlık açısından kaçınılmaz olsa da, yeterli olmayan bir gerekliliktir (Heynen, 2011, 273). Dolayısıyla Heynen, biçim ve kültür arasında eleştirel pozisyonlar arayan yaklaşımları, mimarlığın toplumsal boyutunu eleştirel karakterini oluşturmada belirleyici bir faktör olarak görmemeleri nedeniyle eleştirmektedir. Heynen'e göre (2007, 49-50), bu yaklaşımlar Eleştirel Teori'nin en temel yönlerinden biri olan, toplumsal gerçeklikle ilişkileri değerlendirme gerekliliğinden uzaklaşmaktadır. Mimarlığın her inşa edilmiş yapıtında, toplumsal çıkarlar da tehlikede olduğundan, toplumsal gerçekliğin eleştirel olarak ele alınması çeşitli düzeylerde iş görür: "Kim kimin için inşa ediyor?", "Bu inşaatın kamusal alan üzerindeki etkisi nedir?" ve "Bu yatırımdan kim kazanç sağlıyor?" gibi sorular, ancak eleştirel amaçlarına daha fazla ağırlık verilerek tasarımı da bütünleştirilebilir

(Heynen 2011, 273).

Spencer'a göre de (2021, 105-106), 20. yüzyılın ikinci yarısında yön bulan, kendisini çevreleyen ekonomik güçlerden biçimsel özerkliğe ulaşan mutlak bir mimarlığın özünde politik olduğu inancıyla, mimari ve politik olanın biçimsel kategoriler aracılığıyla tanımlandığı özerklik arayışlarında, ekonomik olandan kaçış yoluyla direniş paradigması önerilir. Fakat tarafların hiçbir, mimarlığın üretildiği tarihsel, politik ve ekonomik koşullarla ilgilenmemekte, ekonomik gücün mimarlık ve yaşam üzerindeki aracılığını kabul etmeye yanaşmamaktadır (Spencer 2021, 106-107). Spencer (2021), mimarlıkta neoliberalizme karşı direnişin dayandığı biçimsel özerklik ile politik olanın eşitlenmesine ve bunun özneye ticaret ve değişimin tiranliklarından yalıtım ve koruma sağladığına ilişkin inanca meydan okumaktadır. Spencer'a göre (2021, 23, 106, 191), bu yaklaşım etkili bir eleştirel konumdan yoksun olduğu gibi dogmatiktir, sermaye ilişkilerine asimile olmaktan uzaklaşma niyetine rağmen, neoliberal projenin unsurlarıyla aynı çizgiye, sermayeye hizmet eder hale gelmiştir. Deamer'a göre de (2016b), mimarlığa eleştirelilik arayışıyla adapte edilen, biçimciliğe ve estetik kaygılara yönelimi arttıran özerklik düşüncesiyle mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilememiştir. Deamer, özerklik söyleminin mimarlığı dünyanın dışında tuttuğunu ve kapitalizme karşı direnişinde pasifleştirdiğini düşünmektedir. Özerkliğin keskin tasvirinden uzaklaşıp özerkliği görelî bir durum olarak görmeyi öneren, estetik özerkliğin karşısına toplumsal özerkliği koyan Deamer'a göre (2016a, 113), toplumsal özerklik nesneyi tanrısalılaştırmayı ve biçimsel kahramanlığı azaltarak ve onun yerine toplumsal direniş yapılarını geçirecek, giderek estetik özerkliğin içine sızmaktadır. Diğer yandan, mimarlık için özerkliğin geçerliliğini de sorgulayan Deamer (2016a, 112), özerklik arayışı yerine değişimin aracı olarak mimara bağlılığı tercih ettiğini belirtmektedir.

Estetik özerklik, elbette, daha geniş "özerklik" söyleminde toplumsal

özerkliğin yanında yer alır. Estetik özerklik dikkatimizi neo-liberalizmi ve küreselleşmeyi körükleyen araç ve yöntemlerden uzaklaştırıyorsa, toplumsal özerklik onu eleştirir. Estetik özerklik gibi, toplumsal özerklik de güçlü küresel oyunculara hizmet eden malların mübadelesinden bir geri çekilmeyi önerir, ancak küreselleşmeye direnmek için yeni eylem paradigmaları önerir. Burada özerklik bir dizi özelliği bünyesinde barındırır: etik eylemin temelini aktörün özerkliğinde ve onun akıl yürütmesinin tarafsızlığında yattığı inancının altını çizerek, bireysel failliğin değerlendirilmesi; özneyi metalaştırma aygıtından koruyan tüketim karşıtı bir pratik biçimi; ve aşağıdan yukarıya örgütsel mekanizmalara vurgu. (Deamer, 2016b)

Buraya kadar, mimarlığın profesyonelleşmesiyle başlayan ve kapitalist dinamiklerin etkisiyle devam eden süreçte, mimarlıkta yükselen özerklik arayışlarının farklı tezahürleri, mimarlık literatüründeki eleştirel yaklaşımlar ışığında ele alınmıştır. Araştırmanın ortaya koyduğu üzere, mimarların özerklik arayışı çerçevesinde benimsedikleri tutumlar, mesleki pratiklerin toplumsal ve politik boyutlardan giderek yalıtıldığı bir konumlanmış biçimini ortaya çıkarmaktadır. Profesyonelleşme süreciyle birlikte mimarlar, mimarlığı icra etmek üzere yetkilendirilmiş profesyoneller olarak, yapılı çevre üretimine dahil olan aktörler arasında kendi konumlarını sağlamlaştırmaya çalışan özneler hâline gelmiştir. Mimarlar, sahip oldukları bilgi ve becerilerin kendilerine ayrıcalıklı bir konum kazandırdığına inanmışlardır. Oysa İmamoglu'na göre (2018a), profesyonellik

bir dizi eğitime ve beceriye sahip olmanın ötesinde, anlamını toplumsal tezahürlerinde kazanmaktadır. Ne var ki, 19. yüzyıldaki profesyonelleşme sürecinde, mimarlık mesleğinin topluma ne sunduğu, bu bağlamdaki rollerinin ne olduğu gibi konular, mimarların gündeminde geri planda kalmıştır. Mimarlar, uzmanlıklarını teknik ve estetik becerileri üzerinden, yetki alanlarını ise binaların üretimine ilişkin tasarım faaliyeti olarak tanımlayarak, kendilerine tek başlarına kontrol edebilecekleri özerk bir alan kurmaya yönelmişlerdir. Bu doğrultuda mesleki pratikler, kapsayıcı, ortaklaşmacı ve iş birliğine dayalı temeller yerine; daha en baştan dışlayıcı ve üstenci bir anlayış üzerine inşa edilmiştir. Mimarlığın profesyonel bir alan olarak tanımlanması, toplumdaki bireylerin mekân üretim süreçlerine katılımını sınırlamış ve söz hakkını giderek daraltmıştır. Diğer yandan, kapitalist üretim mantığının mimarlığı araçsallaştırmaya başlamasıyla birlikte, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ve 20. yüzyılın ilk yarısında, mimarlar kâr odaklı işverenler karşısında çıkar ilişkilerinden bağımsız olduklarını varsayan bir özerklik anlayışıyla kamu yararını savunma iddiasını öne çıkarmışlardır. Ancak Modern Mimarlık hareketine öncülük eden mimarların toplumun yaşam koşullarını iyileştirme misyonları, toplumun katılımını veya görüşlerini dikkate alan bir yaklaşımı içermemiş, bireylerin yaşam biçimlerine ilişkin özerk karar alma haklarını tanımamıştır. Mimarların toplumun ihtiyaçlarını ve toplum için neyin iyi olduğunu bildiklerine dair inançları, yalnızca kendi özerklik arzularını meşrulaştırmış, buna karşılık,

Şekil 1: Tarihsel süreçte mimarların özerklik arayışları

Mimarlığın profesyonelleşmesi

Eğitilmiş, seçkin özne olarak mimar

Mesleğin sınırlarının çizilmesi

İşlev, teknik, estetik

Üstün uzmanlık iddiası

Tasarım iktidarı

Kapsayıcılık ve iş birliği yerine mesleğin özerk kontrolü

Kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırması

Kapitalizmin kâr odaklı mantığına karşı kişisel çıkarlardan özerklik iddiası

Kamu yararını savunan söylemlere rağmen topluma disipline özgü değer ve kodların dayatılması

Toplumun kapitalizmin etkilerinden korunamaması

Özerkliğin kaybı

Kapitalizme karşı eleştirel ve savunmacı bir tepki olarak biçimsel kaygılara yönelimin artması

Mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilememesi

19. yy

20. yy.'in ilk yarısı

20. yy.'in ikinci yarısı

toplumu kapitalist sistemin etkilerinden koruma vaatleri karşılanamamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise özerklik söylemi, kapitalist üretim biçiminin yarattığı eşitsizliklere karşı eleştirel pozisyonlar geliştirme ihtiyacını vurgulayan kuramsal yaklaşımlar etkisinde mimarlıkta baskın hale gelmiştir. Fakat mimarların özerklik arayışları bu dönemde de ağırlıklı, mimarlığın profesyonel bir pratik olarak ticarileşmesine karşı biçimsel ve estetik kaygılar üzerinden yürütülen bir geri çekilme biçiminde tezahür etmiştir. Estetik özerkliğin önceliklendirilmesiyle mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilemediğinden, mimarlardaki bu pasif direniş eleştirilere tabi tutulmuştur.

Küresel ölçekte mimarların özerklik arayışlarına ilişkin incelemelerin ardından, bu noktada mimarların mesleki konumlanışı açısından özgüllükler barındıran Türkiye bağlamına parantez açmak önemli görülmektedir. Türkiye’de mimarlığın profesyonel bir meslek olarak gelişimi erken Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. Bozdoğan’a göre (2012, 175), bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak Modernizm söyleminin benimsenmiş ve seferber edilmiş olması, Türk deneyimini, batı Avrupa ülkeleri ve ABD’deki deneyimlerden ayıran bir özelliktir: Bu ülkelerde, mimarlığın profesyonelleşmesi, Modern Hareket’in yayılmasından on yıllar önce gerçekleşmiş; Türkiye’de ise profesyonelleşmenin en önemli kurumsal gelişmeleri (*diplomayla belgelenen uzmanlık eğitimi, bir meslek örgütünün kurulması ve bir derginin yayımlanması, mesleki yeterlilik ve davranışlar için standartlar konması*) yeni bir rejimde yeni bir ulus oluşturmayla çakışan, 1927 ile 1931 arasındaki kısa dönemde gerçekleştirilmiştir. Türkiye örneğinde Modern Mimarlık, ulus-devletin kültür politikası çerçevesinde belirlenmiş resmi bir program olarak tepeden inme bir anlayışla ülkeye girmiş (Bozdoğan 1997, 133); Cumhuriyet rejimi bu mimariyi, yaratmaya çalıştığı yeni uygar toplumun en uygun imajı olarak savunmuştur (Bozdoğan 2012, 173). Cumhuriyet’in ilk döneminde mimarlar, Modern Mimarlık söylemini etkin bir meslek ideolojisi olarak benimseyerek, hem modernleşme sürecinin başat aktörü olan ulus-devletle özdeşleşmiş, hem de bunun

üzerinden mesleğin toplumsal meşruiyetine zemin sağlamıştır (Batuman 2006, 26). Geleneksel patronaj ilişkileriyle belirlenmiş mimarlık pratiğini teknokratik ve profesyonel bir tanıma kavuşturan Modern Mimarlık ideolojisi, bilimsellik iddialarını rasyonalizm ve işlevselcilik söylemleriyle meşrulaştırmış, mimarlara yeni bir yaşam tarzının öğreticisi rolünü biçmiş (Bozdoğan 2012, 187; Batuman 2006, 26) ve genç Cumhuriyet’i Osmanlı/İslam geçmişinden koparma yönünde bir görev duygusu kazandırmıştır (Bozdoğan 1997, 139). Mimarın yeni profesyonel kimliği, sosyolojik ve iktisadi meselelerden evçi mobilyaların tasarımına kadar her şeye müdahale etme yetkisi ve sorumluluğu olan bir uzmana evrilmiştir (Bozdoğan 2012, 178). Diğer yandan, devletin mimarların başlıca işvereni olması, devletin ideolojisinden farklı, özerk bir mesleki söylemin gelişmemesinin temel nedeni olmuştur (Erman vd. 2004, 47). Öte yandan, 50’li yıllarda özel sektör öncülüğünde genişleyen inşaat piyasası, mimarlara yeni iş olanakları yaratarak özerklik kazandırma ve devlet hizmetinde üstlendikleri “toplumun eğiticisi” rollerinden uzaklaşıp, insanlara tasarımlar empoze etmek yerine ihtiyaçlarına daha duyarlı bir konuma yerleşme olanağı yaratmıştır. Ancak kente kitlesel göç, gecekondulaşma ve müteahhitlerin sektörde güç kazanmasıyla birlikte, mimarlar bu dönemde esas olarak mesleki tekellerini koruma ve elitist kimliklerini güvence altına alma yönünde konumlanmışlardır (Erman vd. 2004, 47). 60’lara gelindiğinde, erken Cumhuriyet döneminin modernleşme projesine benzer biçimde, kamu yararını gözetken planlı kalkınma ideolojisi ve yine bu sürecin başat aktörü olarak devlet, mimarlara kendilerini içinde konumlandıracakları koordinat sistemini ve referans noktalarını sağlamıştır (Batuman 2006, 26). Batuman’a göre (2006, 27), mimarların Cumhuriyet döneminde şekillenen teknokrat kimliği ve devletin ideolojisine eklenmiş konumları, 60’lı yılların ikinci yarısından itibaren dönüşüme uğramaya başlamıştır. Bu dönemde, ulusal ve uluslararası ölçekteki siyasal atmosferin etkisi, mimarlar arasında da bir yönelim değişikliğini beraberinde getirmiş; hükümetin ulusal kalkınma yerine yabancı sermayeye getiri

sağlayacak olan projelerine karşı çıkan yeni bir kuşak, kamu yararını gözetmeyen bir hükümetin meşruiyetini reddederek, soyut bir “kamu”nun hizmetindeki teknokratlıktan, “halk”ın esenliğini gözeten yeni konumlanışlara yönelmiştir (*Batuman 2006, 27-28*). Bu kuşağın Mimarlar Odası yönetiminde etkinlik kazanmasıyla birlikte, Oda 1970’lerin başından itibaren kentsel toplumsal mücadelenin başlıca aktörlerinden biri haline gelmiştir (*Batuman 2006, 28*). Ancak 1980 darbesi, diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi mimari ve kentsel mücadeleleri de sekteye uğratarak, depolitize bir ortam yaratmıştır. Aynı dönemde, neoliberal politikaların etkisiyle kentler sermaye birikiminin temel araçlarından biri haline gelmiş, devletin ve büyük sermaye gruplarının kentleşme süreçlerine ilgisi artmıştır. 1980’lerden itibaren ise, Mimarlar Odası ve bazı sivil girişimler dışında, mimarlık mesleğinin büyük ölçüde kamu yararı misyonundan uzaklaşarak, biçim üretimine odaklanan geleneksel uğraşlara geri çekildiği gözlemlenmektedir.

Özetle, küresel ölçekte mimarların özerklik arayışları, çoğunlukla değişen koşullar altında mesleki konumlarını güçlendirme ve mesleğin meşruiyetini sağlama amaçlarıyla şekillenmiştir. Diğer yandan, mimarların tarihsel krizlere verdikleri tepkiler, bu krizleri üreten yapılara etki etmenin yollarını geliştirmek yerine; genellikle kendi içine kapanarak mimarlığın biçim, işlev, teknik gibi içsel konuları üzerinden yeni tanımlar üretmekle sınırlı kalmıştır. Mimarları toplumsal sorumluluklarından, toplumu da üretim süreçlerinden uzaklaştıran bu yönelimler, özerkliğin farklı biçimlerde yeniden kavranması ile, meslek pratiğindeki yerleşik anlayışlar ve kapitalist üretim ilişkilerinin kuşatıcılığı karşısında alternatif tutumlar geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç: Mimarların Alternatif Pozisyonlar Geliştirme Olasılıkları ve Daha Farklı Bir Özerklik Anlayışı Üzerine

Günümüzde mimarlık mesleğine yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmının, mimarlığın modern bir meslek olarak kurumsallaşma sürecine egemen olan

kusurlu bakış açılarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Mimarlığın kendini konumlandırma biçimi, Dostoğlu’nun (1983, 32) meslekleşme olgusuna ilişkin tespitleriyle örtüşmektedir: “Meslekleşme, kuşkusuz modern toplumdaki problemlerin büyüklüğü ve karmaşıklığıyla baş edebilecek uzmanlaşmayı sağlarken, aynı zamanda tekelci ve teknokratik eğilimleri de içinde taşıyor.” Özerklik, başkası tarafından kontrol edilmeksizin, bağımsız hareket etme ve karar verme yetisini ifade etse de, mimarların pratikleri dahilinde başkaları adına karar verdikleri düşünüldüğünde, mimarların özerkliği, kendi tasarım fikirlerini insanlara empoze etmeleriyle sorunlu hale gelmektedir. Diğer yandan, günümüzde neoliberal politikalar aracılığıyla devlet destekli biçimde sürdürülen kapitalist üretim düzeninin, mimarlık pratiği ve mimarlık meslek insanları üzerindeki etkileri giderek derinleşmektedir. Kapitalist üretim mantığı, meslek insanlarının hem tutumları hem de sınıfsal konumları arasında artan bir biçimde parçalanmalara yol açmakta, mimarları kendi aralarında bir rekabet ortamına sürüklemektedir. Bir tarafta, “star ve şöhret, güncel kapitalist sistem içinde kendisine gerçekçi bir ekonomik temel bulmuş, mimarın adı her şey gibi bir metaya dönüşmüştür” (*Tanyeli 2017, 17*). Mimarın kişisel tarzı, ürünün fiyatını ve tüketicinin prestijini yükselten bir tasarımcı etiketi olarak işlev görmektedir (*Crawford 1991, 42*). Diğer tarafta, piyasanın tanımladığı şekliyle “yıldızlaşmamış” mimarlık ofisleri, emeklerinin karşılığında düşük proje fiyatlandırmalarına maruz kalmaktadır. Mimar-patronlara ait ofislerde veya mimar olmayan patronlar için ücretli çalışan mimarlar ise, düşük ücret, fazla mesai ve güvencesiz çalışma koşullarıyla yüzleşmektedir. Onur’a göre (2017), günümüzde mimarların sayıca artmasıyla, mimar emeğine ulaşımın kolaylaşması, mimar emeğinin ucuz işgücü olarak görülmesi ve itibarsızlaştırılması gibi etkenler nedeniyle, mimar imtiyazlı toplumsal konumundan giderek uzaklaşmaktadır.

Batuman’a göre (2006, 32), kamu yararı nosyonuyla birlikte ciddi bir erozyona uğramış görünen planlama

ve mimarlık pratikleri, bireylerin para kazanma çabalarının somutlaştığı iş alanlarına dönüşmüş görünmektedir. Bu anlamda, meslek mensuplarının bir proleterleşme sürecinden geçtikleri de dile getirilmektedir. Proleterleşme, “kapitalist toplumlarda nicel büyüme, şirketleşme ve piyasalaşmanın sonucunda meslek mensuplarının ücretli emekçilere dönüşmesi ve iş üzerinde otoritelerini kaybetmesi” olarak tanımlanmaktadır (*Koytak 2020, 14*). Dolayısıyla, mimarların teknik ve estetik becerilerinden ötürü profesyonel anlamda bir otorite kurmaya dair çabalarına rağmen, finansal gücü elinde bulunduran müteahhitler ve inşaat şirketleri, mimarın kimliği ve özerkliği için bir tehdit olarak kalmayı sürdürmektedir. Siyasi iktidarların mimarlık ürünlerinin üslup ve temsil dilini dahi belirleme girişimleri göz önüne alındığında, mimarların kültürel sermayelerine yaslanmaları da faydasız hale gelmektedir; mimarın rolü tasarım altındaki bir imzaya indirgenmektedir. Günümüzde, mimarlığın bir yandan sermayenin tahakkümü altındaki, diğer yandan sermayeyle ittifak içindeki bir meslek haline geldiğinden bahsedilmektedir. Mimarlar arasında bir kesim zorunlu olarak, diğer bir kesim ise kendi istek ve çıkarları doğrultusunda kapitalist sistemin sürdürülmesine aracılık etmektedir. Bu durum, mimarlığın bir meslek mi, ticaret mi olduğu sorusunu halen gündemde tutmaktadır. Meslek sosyolojisi alanındaki ilk çalışmalar, meslekleri kapitalizme alternatif bir ahlak oluşturma yönleriyle ele alan Emile Durkheim’ın yaklaşımlarından hareketle, mesleği maddi kazançtan ziyade topluma hizmet ve sorumlulukla özdeşleştirmişler, mesleğin ticaretten farkını çıkarsızlık ya da mesleki teknik yetkinlik olarak tanımlamışlardır (*Koytak 2020, 5-6*)². Ancak, mimarlık bir meslek olarak kabul edilse de, günümüzde mimarların eylemleriyle giderek daha fazla ticari bir faaliyete dönüşmektedir. Mimarların kapitalist üretim ilişkileri içinde aldıkları konumlar ise, mimarlık camiasında genellikle mimarın ikilemi üzerinden yorumlanmaktadır: kapitalist pazara ve kâr güdülerine bir mesafe koyarak etik sorumlulukları gözetmek ya da kazanç

sağlamaya devam etmek için mevcut düzene ayak uydurmak. Birinin yerine getirilmesi için çoğunlukla diğerinin feda edildiği belirtilmektedir. Hem mimarlık ürünlerinin varlık kazanabilmesi için maddi kaynağa ihtiyaç duyulması, hem de mimarların hayatlarını idame ettirme gerekliliklerinden ötürü, mimarlık mesleğini bir yatırımcı olmadan icra etmenin imkansızlığı da çokça vurgulanmaktadır. Mimarlığın patronajdan özerkliğe ulaşmasının çok zor olduğu, bu nedenle mimarların müşterileri karşısında çoğunlukla taviz vermek zorunda kaldıklarına dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan, mimarlığın finansal güce bağımlı bir disiplin olduğu, mimarların da para kazanması gerektiği, mesleğin içine çekildiği problemlerin yalnızca mimarlar tarafından çözülemeyeceği gibi söylemler, haklılık payı içerseler de, kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eden ya da kent suçlu olarak nitelendirilen projelerin üretimine dahil olan mimarların kendi eylemlerini meşrulaştırmalarının aracı haline gelmektedir. Güncel araştırmaların ortaya koyduğu üzere (*Sert vd. 2021, 172*); mimarlar kapitalist düzene aracılık etmeye devam ettikçe, çalışma koşulları daha sömürücü hale gelmekte, emeklerinin karşılığını alabilmeleri de giderek zorlaşmaktadır. Mimarlık mesleğini güvencesizleştiren ve kırılanlaştıran bu ortam içinde, mimarların eleştirel konumlar geliştirmeleri her zamankinden daha elzem hale gelmiş durumdadır. Kapitalist düzene aracılık ederken dahi mimarlar, düzenin dayatmalarına bizzat maruz kaldıklarından, kapitalizme karşı bir mücadele, toplumdaki bireyler açısından olduğu kadar, mimarların kendileri için de gereklidir. Bu nedenle, mimarlığın yatırımcıya bağımlı olduğuna dair bakış açılarını sürdürmek, mimarların kapitalist üretim ilişkileri içinde daha farklı davranma ya da kapitalist mantıktan özerk bir şekilde pratiklerini sürdürme olanaklarını göz ardı etmek olacaktır. Bunun için, olası alternatif eylemleri baştan sınırlandıran bakış açılarını değiştirmeye, mimarları baskılayan ve mesleki görevlerini yerine getirmekten alıkoyan unsurları aşacak yöntemler geliştirmeye ihtiyaç vardır. Özerklik arayışını tam da bu bağlamda devreye sokarak, mimarların

2 Koytak’ın aktardığı üzere, mesleğin ticaretten farkını çıkarsızlık olarak gören görüşte, mesleğin ölçütü, şahsi gelirden ziyade hizmet işlevini ne kadar yerine getirdiğidir. Mesleğin ticaretten farkını çıkarsızlık değil, mesleki teknik yetkinlik olarak gören görüşte ise, mesleklerin çıkarı ücret değil, bilimin geliştirilmesi ve toplumdaki ihtiyaçlara uygulanması noktasında sınıdukları faydanın değerler sisteminde karşılığı olan yüksek statü, itibar ve sosyal onurdur.

profesyonel kimliklerini formüle etmeleri ve kendilerini konumlandırmaları bakımından, daha farklı bir özerklik anlayışı inşa etmek gerekmektedir. Kant'ın yaklaşımları mimarlara bu anlamda ışık tutar. Kant'ın felsefesinde merkezi bir değer olan bireysel özerklik, kişinin hayatını manipülatif veya saptırıcı dış güçlerin ürünü olmayan, kendisine ait kabul edilen sebeplere ve güdülere göre yaşama, bu şekilde bağımsız olma kapasitesi olarak anlaşılan bir fikirdir (Christman 2020). Kant'a göre özerklik, arzuların veya tutkuların baskısı yerine objektif erdem (ahlaki değer) ile birlikte hareket eden bir etkidir (Özhisar 2015, 77). Kişinin eyleminin ahlakiliğinin tartışılabilmesi için, o kişinin zorlama olmadan, kendi iradesi ile, özerk bir birey olarak karar almasıyla eylemini gerçekleştirmiş olması gerekir (Kant 2002(1785), 72-73). Kant'ın özerkliği bireylerin eylemlerinin ahlakiliğiyle ilişkilendiren yaklaşımını takip edecek olursak, mimarların kendilerini tahakküm altına alan dış güçlerden ve bireysel arzularından arınması, özerklik arayışlarının etik değerlere bir bağlılık temelinde somutlaşması önemli olmaktadır. Öte yandan, etik eylemin temelini mimarın özerkliğinde yattığını savunan Deamer'ın görüşlerinden hareketle, özerk mimar, kendini her şeyden soyutlamış, depolitize bir karakter olarak değil; kapitalist üretim mantığının boyunduruğu altına girmemek ve mimarlığın toplumsal bağlamına yanıt vermek üzere pratiklerini örgütlemeye çalışan, eleştirel bir özne olarak tariflenebilir.

İçinde bulunduğumuz dönem, "post-profesyonellik çağı" olarak ilan edilirken, mimarlık mesleğinin neo-liberal ve küresel kapitalist düzen altında ezildiği, toplumsal rolünü kaybettiği, ve mimarlıkta profesyonelliğin sonunun geldiği ileri sürülmektedir (Sadri 2018b, v-vi). Mimarlık alanındaki teorisyenler/akademisyenler, giderek artan bir şekilde mimarlardan mesleğin görevlerini hatırlamalarını, kendi kimliklerini sorgulayarak rollerini yeniden formüle etmelerini ve meslek pratiğinden dışlanan ya da soyutlanan sosyal ve politik konularla meşgul olmalarını talep etmektedir: Sadri (2018a, 4), bencil

olarak nitelendirdiği mimarlık mesleğinin günümüzde yeterli siyasi ivmeye, disiplinler arası kapsama, aşağıdan yukarıya uygulama araçlarına, iş birliği süreçlere ve kamusal meşruiyete sahip olmadığına ve yozlaşmaya başladığına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, Till (2009, 156), mesleğin sadece uzmanlık bilgisinin karşılığı olacak ekonomik değerler üzerine bir otorite değil, ahlaki otoritesini de ortaya koymasına dair çağrıda bulunmaktadır. Mimarlara kendilerini konumlandırdıkları bağımsız, ayrılmış yüksek konumdan toplumun arasına inmelerini önermektedir (Till 2009, 164-65). Crawford'a göre (1991, 44), sosyal kaygılara odaklanmak, mimarların daha fazla kontrol talep edebilecekleri ve kapitalist üretim ilişkileri içinde zaten dar olan yetkinlik alanlarını işgal eden rakiplere meydan okuyabilecekleri profesyonel bir temeldir. Batuman'a göre (2006, 32), mimarlığın kaybettiği toplumsal meşruiyetini yeniden üretmesi ancak toplumsal fayda bilinciyle geliştirilecek bir iş birliği sayesinde mümkün olabilecektir. Dostoğlu (1983, 32), mimarlara kültürel sermayelerine kıskançlıkla sahip çıkmak yerine paylaşımları ve uzmanlıklarını dışlayıcı bir iktidar ve otorite kaynağı haline getirmemeleri yönünde öneriler getirmektedir. Spencer (2021, 215), eleştirel düşünceyi sürdürmenin en iyi yolunun, özerk, kendi kendine yeten entelektüel fikri yerine, başkalarının düşüncesine açık olmak, bir uzmanlık alanını bölgeselleştirmemek, etkileşime girmek, ağları kullanmak olarak görmektedir. Mimarlara sarsmaya çalışan bu yaklaşımlar, mimarlık mesleğini daha etik ve geçerli bir profesyonel temele oturtma çağrısını içerdikleri gibi, mimarların özerk bir mesleki söylem geliştirmelerinin gerekliliğini yadsımamaktadır. Bu yaklaşımlardan hareketle, özerklik söylemini ters yüz ederek, mesleğin özerk kontrolü yerine, iş birliği yapmak ve kontrolü paylaşmak anlamında mimarın özerkliği üzerine düşünmek ve mimarlıkta özerkliğin çerçevesini bu yöne kaydırmak önemli olmaktadır. Sosyal bilimler alanından Imrie ve Street (2014), mimarların eylemlerini kapalı, içselleştirilmiş bir sistemin parçası olarak gördükleri indirgeyici özerklik anlayışlarına karşı,

3 Topluluklara ilişkin değerlendirmeler, Gizem SAKA'nın Prof. Dr. Neşe GURALLAR danışmanlığında yürütülmüş olan doktora tezi kapsamındaki vaka çalışmasına dayanmaktadır. Acil Korona Mekanları; AnkaraAks; Arazi Assembly; Başka Bir Atölye; Design-trak; Düzce Umut Atölyesi; Geçici Müdahale Platformu; Herkes İçin Mimarlık Derneği; Kentsel Strateji; Lokal: Araştırma ve Tasarım İşlişi; Mekanda Adalet Derneği; Mimar Meclisi; Mimarlıkta Dayanışmacı Taban Hareketi; Nomadmind; Plankton Project; Politteknik; Halkın Mühendisleri, Mimarları, Şehir Planları; Roof Coliving; Şehrine Ses Ver; Toplumcu Mühendisler ve Mimarlar Meclisi; Urban.koop; UrbaniTank; Ücretli Çalışan ve İşsiz Mimarlar Forumu topluluklarının aktörleriyle Etik Onay alınarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

özerk eylem kapasitelerinin ve fırsatlarının temelinde ve indirgenemez biçimde ilişkişel olduğu görüşünü öne sürerek, mimarların pozisyonları için “ilişkişel özerklik” kavramını önermektedir. Imrie ve Street’e göre (2014, 726), bu anlayışta özerklik, faaliyet göstermenin ve kendi kaderini tayin etmenin, kişinin kolektif toplumsal oluşumlara gömülü olduğunun tanınmasına bağlı olduğu bir toplumsal sürecin parçasıdır. Imrie ve Street (2014), mimarların özerkliğinin, diğer aktörlerle kolektif etkileşimler ve bu etkileşimlerin ortaya çıktığı toplumsal bağlamlar aracılığıyla oluşturulduğunu ve bu etkileşimler tarafından güçlendirildiğini savunmaktadır.

Bu noktada, mimarın hem kendi menfaatlerini, hem toplum yararını hem de müşterilerinin çıkarlarını gözetmesinin ve farklı endişeleri buluşturmasının nasıl mümkün olabileceği sorusu çözülmeyi beklemektedir. Bu problem karşısında umut vaat edici olan, 60’lardan günümüze, mimarlık meslek insanlarının kapitalizmin mekânsal yayılım ve politikalarına alternatifler düşünmek üzere bir araya gelmeleridir. Bryant, Rodgers ve Wigfall (2018, 9), günümüzde mimarlık mesleğinde sessiz bir devrimin yaşandığına, ana akım mimarlık pratiğinin kısıtlamalarıyla mücadele eden yeni bir mimar neslinin ortaya çıktığına, bu mimarların “toplumsal idealizm ve deneme özgürlüğü” içinde yeni araçlar geliştirmeye odaklandıklarına dikkat çekmektedir: “Bu devrim içinde, çıktıkları estetik değerlerden yoksun olmayan, ancak ticari olmayan değerlerle tanımlanan yeni bir tür mimarlık pratiği doğmaktadır.” Uluslararası alandaki örneklerle benzeşen eğilimler, Türkiye’de de 2000’lerden itibaren sayıları her geçen gün artma eğilimindeki toplulukların faaliyetlerinde görülebilmektedir.³ Dernek, mesleki topluluk, kolektif, platform, sivil inisiyatif, kâr amacı gütmeyen kuruluş, kooperatif, sosyal şirket gibi statülerde faaliyet gösteren topluluklar, kendilerine neoliberal kapitalizmin zorunlu kıldığı düzenin dışında, özerk bir mesleki alan açmaya çalışmaktadır. Mimarlıkta farklı düşünme ve üretme biçimlerini araştıran toplulukların faaliyetlerinde; ekolojik mücadeleler, tarihi kültürel mirası koruma mücadeleleri, kent hakkı mücadeleleri

ve mimarlık meslek insanlarının emek mücadelelerinin yan yana geldiği, farklı hak arayışlarının ortaklaştırıldığı pratikler yer almaktadır. Mesleki bilgi ve birikimlerini toplumsal fayda için kullanmak üzere geliştirdikleri araçlar ise, salt mekânsal ihtiyaçlara cevap üretmenin dışında, aktivizmden mimarlık eğitimine, yayınlardan ağ oluşturmaya, enstalasyonlardan arşiv çalışmalarına kadar çok çeşitlidir. Yatay ilişkilere dair söylem ve denemeleriyle, profesyonellik ve müelliflik olgusuna fazla anlam yüklemeyerek bu mimarlar, insanların mekânların tasarım ve inşasını içeren yaratım süreçlerine katılımını teşvik etmekte, insanlarla etkileşime geçerek onları güçlendirme girişiminde bulunmaktadır. Pratiği icra etmek için bir müşteri/işveren beklemeyerek ve uygulamaların gerçekleştirilmesini bir sermayedarın varlığına bağımlı görmeyerek, tasarım ihtiyaçlarını tespit etmeye odaklanmakta ve kapitalist olmayan ekonomiler kurgulayarak tasarımcı-müşteri-yatırımcı ilişkilerinin getirdiği sınırlamaların dışında hareket alanları açmaya çabalamaktadır. Toplulukların bir bölümü bağışlar, sponsorluklar ya da yerel yönetimler veya özel kuruluşların sağladığı hibe ve fonlardan yararlanarak çalışmalarını gerçekleştirirken, bir bölümü ise topluluk aktörlerinin ve halkın özgücüsüyle müşterek ekonomiler inşa etmektedir. Topluluk aktörlerinin bir kısmı, topluluk faaliyetleri yanında yürüttükleri işlerle hayatlarını idame ettiren; bir kısmı ise, topluluk faaliyetlerinden kazanç da sağlayabilmenin yöntemlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Denemeye yönelik girişimleri sayesinde bu topluluklar, mimarlık mesleğini icra etmenin tek bir yolu olmadığını göstermekte; mesleğin salt sermayeyi elinde bulunduran kesime hizmet vermenin ve yalnızca maddi gelir elde etme aracı olmanın ötesinde taşıdığı anlam ve değerlere dikkatimizi çekmektedir. Bu artan eğilimler ışığında, mimarların ancak etik değerlere bağlılıkla ve toplumsal sorumluluklarını önceliklendirmeleri sayesinde mevcut koşullarla mücadele edebilecekleri ve özerk kalabilecekleri öne sürülebilmektedir. Mimarların geleceği, özerkliklerini, kimliklerini ve mesleklerini nasıl tanımlayıp konumlandıracaklarını belirlemeleriyle şekillenecektir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2004). *Functionalism Today*. N. Leach (Der.), *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory* içinde (6-20. ss.). London and New York: Routledge. (Orijinal eserin yayın tarihi 1997).
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Çev. Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1966).
- Adorno, T. W. (2021). *Angajman*. (Çev. E. Gen, T. Belge ve B. Aksoy), *Estetik ve Politika: Realizm-Modernizm Çatışması* içinde (261-290. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1962).
- Altınyıldız Artun, N. (2012). *Mimarlık Nesnesi ve Başka Nesnelere*. N. Altınyıldız Artun ve R. Ojalvo (Der.), *Arzu Mimarlığı: Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek* içinde (119-153. ss.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Akcan, E. (1994). *Sanatın ve Mimarlığın Görelî Özerkliği / Özgürlüğü Üzerine*. *Mimarlık Dergisi*, 257, 21-22.
- Aureli, P. V. (2008). *The Project of Autonomy: Politics and Architecture within and against Capitalism*. New York: Princeton Architectural Press.
- Batuman, B. (2006). *Mimarlar, Plançılar ve Ankara: 1960'ların İkinci Yarısını Kentel Politika Aktörleri Açısından Düşünmek*. *Planlama*, 2006/1, 25-32.
- Bozdoğan, S. (1997). *The Predicament of Modernism in Turkish Architectural Culture*. R. Kasaba ve S. Bozdoğan (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde (133-156. ss.). Seattle: University of Washington Press.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2001).
- Brenner, N., Marcuse, P. ve Mayer, M. (2014). *Kâr İçin Değil Halk İçin Giriş*. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer (Der.), (Çev. A. Y. Şen), *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* içinde (15-28. ss.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2012).
- Bristol, G. (2018). *The Trouble with Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (11-29. ss.). Springer International Publishing.
- Bryant, C., Wigfall, T. ve Rodgers, C. (2018). *New Modes: Redefining Practice*. *Architectural Design*, 88(5).
- Conrads, U. (Der.). (1991). *20. Yüzyıl Mimarisinde Program ve Manifestolar*. (Çev. S. Yavuz). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1970).
- Crawford, M. (1991). *Can Architects Be Socially Responsible?*. D. Ghirardo (Der.), *Out of Site: A Social Criticism of Architecture* içinde (27-45. ss.). Seattle: Bay Press.
- Christman, J. (2020). *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. E. N. Zalta (Der.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). <https://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/> (Erişim Tarihi 20.04.2024)
- Deamer, P. (2014). *Introduction*. P. Deamer (Der.), *Architecture and Capitalism: 1845 to the Present* içinde (1-4. ss.). New York: Routledge.
- Deamer, P. (2016a). *Architecture/Agency/Emancipation*. N. Lahiji (Der.), *Can Architecture Be an Emancipatory Project?: Dialogues on the Left* içinde (106-122. ss.). Alresford, Hants, UK: Zero Books.
- Deamer, P. (2016b). *Globalization and the Fate of Theory*. G. Hartoonian (Der.), *Global Perspectives on Critical Architecture: Praxis Reloaded* içinde (27-42. ss.). New York: Routledge.
- Dostoğlu, S. (1983). *Belirsiz Sınırlar? Güvencesiz Meslek?* *Mimarlık. Mimarlık Dergisi*, 196, 28-32.
- Eisenman, P. (1984). *The End of the Classical: The End of the Beginning, the End of the End*. *Perspecta*, 21, 154-173.
- Erman, T., Altay, B., and Altay, C. (2004). *Architects and the Architectural Profession in the Turkish Context*. *Journal of Architectural Education*, 58(2), 46-53.
- Gurallar, N. (2014). *Tasarım İktidarı ve Mimarlığın Olumsallığını Aştı Üzerinden Tartışmak*. *Arredamento Mimarlık, Dosya: İktidarlar, Kitleler ve Seyahat Halleri*, 71-75.
- Gutman, R. (2004). *Two Questions for Architecture*. B. Bell (Der.), *Good Deeds, Good Design: Community Service Through Architecture* içinde (15-22. ss.). New York: Princeton Architectural Press.
- Harvey, D. (2015). *Umut Mekânları*. (Çev. Z. Gambetti). İstanbul:Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2002).
- Hays, K. M. and Kogod, L. (2002). *Twenty Projects at the Boundaries of the Architectural Discipline Examined in Relation to the Historical and Contemporary Debates over Autonomy*. *Perspecta: The Yale Architectural Journal*, 33, 54-71.
- Heynen, H. (2011). *Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri*. (Çev. N. Bahçekapılı ve R. Ögdül). İstanbul: Versus Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).
- Heynen, H. (2007). *A Critical Position for Architecture*. J. Rendell, J. Hill, M. Fraser ve M. Dorrien (Der.), *Critical Architecture* içinde (48-56. ss.). London and New York: Routledge.
- Hill, J. (2003). *Actions of Architecture: Architects and Creative Users*. New York: Taylor&Francis Group.
- Imrie, R. and Street, E. (2014). *Autonomy and the Socialisation of Architects*. *The Journal of Architecture*, 19(5), 723-739.
- İmamoğlu, B. (2018a). *Architectural Professionalization in Turkey, Professionalism and Its Posts*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (31-47. ss.). Springer International Publishing.
- İmamoğlu, B. (2018b). *The Rise and Fall of Professionalism in Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (7-9. ss.). Springer International Publishing.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. İ. Kuçuradi). Ankara:Türkiye Felsefe Kurumu. (Orijinal eserin yayın tarihi 1785).
- Koytak, E. (2020). *Theoretical approaches in the sociology of professions*. *Journal of Economy Culture and Society*, Supp(1), 1-27. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0010>
- Lefebvre, H. (2015). *Kentsel Devrim*. (Çev. S. Sezer). İstanbul: Sel Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi 1970).
- Onur, B. (2017). *Beyaz Yakalı Üretken İşçi" Olarak Mimar: Meslek Pratiği ve Sınıf Algısı*. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Oxford Sözlüğü. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (Erişim Tarihi 13.04.2024).
- Özhisar, H. (2015). *Kapitalist Döngüde Demokrat Devlet, Özerk Mimarlık: Türkiye'den Hareketle Kuramsal Bir Okuma*. *Arredamento Mimarlık, Dosya: Demokrasi ve Mimarlık*, 292, 75-78.
- Sadri, H. (2018a). *Introduction: Neo-liberalism and the End of the Profession of Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (1-5. ss.). Springer International Publishing.

- Sadri, H. (2018b). Preface. H. Sadri (Der.), Neo-Liberalism and the Architecture of the Post Professional Era içinde (v-vii. ss.). Springer International Publishing.
- Sert, E., Aykaç, G. and Zırh, B. C. (2021). Urban Politics and The Work and Labour Processes of Architecture: Survey Research With Young Architect-Workers in Turkey. METU Journal of the Faculty of Architecture, 38(1), 161-180.
- Seyhun, C. (2004). The Role of the Architect and Autonomy of Architecture: An Inquiry into the Position of the Early Modern Architect and Architecture: Le Corbusier and Maison Curutchet. (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Spencer, D. (2021). Critique of Architecture: Essays on Theory, Autonomy, and Political Economy. Germany: Birkhauser.
- Stevens, G. (1998). The Favoured Circle: The Social Foundations of Architectural Distinction. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Tafuri, M. (1976). Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development. (Çev. B. Luigia La Penta). Cambridge and London: The MIT Press.
- Tanyeli, U. (2017). Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altılık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tdk Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 13.04.2024).
- Till, J. (2009). Architecture Depends. Cambridge: MIT Press.
- Vitruvius. (1993) Mimarlık Üzerine On Kitap. (Çev. M.H. Moran). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi M.Ö. 1. yy).
- Yurtseven, M. (2019). Kant'ta Özgürlük ve Ahlak İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.